

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ФОНД УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМ ВИРОБЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ І ГРАНТОВОГО ФІНАНСУВАННЯ

С. В. Корсунський

Тимчасовий повірений у справах України в США, Вашингтон, США

РЕЗЮМЕ

Реалізація стратегічного курсу нашої держави на інтеграцію у європейське співтовариство, побудову заможної, процвітаючої України неможлива без структурних перетворень в економіці, збільшення частки високотехнологічних галузей у виробничому секторі, розвитку сучасних інформаційних технологій, освіти і науки. Нинішній катастрофічний стан наукової галузі не відповідає потребам суспільства і потребує реформ. Ключовим елементом має стати відмова від базового фінансування і створення незалежного Національного наукового фонду, який взяв би на себе вироблення державної політики у сфері науки і технологій, а також грантове фінансування досліджень і розвитку на конкурсних засадах.

КОНТЕКСТ

Принципова відміна науково-технологічного сектору України від розвинутих країн світу полягає у трьох аспектах: відсутність цілісної державної політики у сфері досліджень і розвитку, збереження "базового" фінансування наукових досліджень, відсутність механізмів комерціалізації наукових розробок. Для того, щоб змінити цю ситуацію, влада і суспільство мають насамперед визнати, що сфера науко-

вого пошуку є унікальним видом життєдіяльності, який підкоряється власним, не підвладним політичній чи економічній кон'юнктурі, законам. Це – територія мінімального регуляторного втручання держави. Уряд має на основі демократичних механізмів визначити пріоритети, забезпечити їх відповідними ресурсами і сформував законодавче поле. Після цього жодне адміністративне "керування" наукою має бути виключене.

Окремі кроки, які були зроблені останнім часом у напрямку порятунку науки від деградації, не можуть змінити ситуацію. Ні стипендії молодим ученим, ні спроби урядових структур налагодити міжнародне наукове співробітництво, ні наради, комісії і загальні збори не поліпшать жалюгідний стан наукової галузі. Потрібні справді принципово нові реформаторські кроки у цьому напрямку, рішення, які враховують власний і міжнародний досвід функціонування інноваційних моделей економіки.

Одним з найкращих прикладів у цьому контексті є інноваційна система Сполучених Штатів, ключовим елементом якої є Національний науковий фонд США, який було створено 1950 року як незалежне федеральне агентство з метою розвитку науки і технологій. Фонд є провідною науково-організаційною установою Сполучених Штатів, яка формує та фінансує програми в усіх галузях науки, між-

дисциплінарні дослідження, а також освітні програми. Фонд очолює директор, який призначається президентом США. Керівним органом ННФ є Національна наукова рада, до складу якої входять видатні вчені, працівники освіти, громадські діячі, підприємці. Одне з стратегічних завдань ННФ – формування високоосвіченої, всебічно розвинутої виробничої сили з числа науковців та інженерів, яка є конкурентоспроможною на світовому ринку і має міжнародний досвід.

Україні вкрай потрібен власний Національний науковий фонд. Ініціатором його створення міг би стати Президент України, але в кінцевому варіанті його діяльність має регулюватися спеціальним законом. Фонд не повинен бути в адміністративному підпорядкуванні Кабінету Міністрів, але знаходитись в полі постійного контролю наукової громадськості. Адміністративне рішення про створення фонду обов'язково повинно супроводжуватися чіткою і однозначною заявою на рівні керівництва держави про ту роль, яку наука має відігравати у житті суспільства, а також ті ресурси, які Україна може надавати для цих цілей. Кошти "на науку" мають бути захищеною статтею бюджету, оскільки дослідження неможливо проводити шматками і час від часу. Тільки в разі реалізації послідовних і виважених кроків по реформуванню наукової галузі, створення в ній конкурентного середовища, прозорих механізмів визначення пріоритетів, фінансування та комерціалізації науково-технологічних розробок, в Україні виникнуть передумови для інтенсивного розвитку високотехнологічних галузей промисловості та, відповідно, структурних реформ.

ОПИС ПРОБЛЕМИ

Нині наукові дослідження проводяться в Україні академічними (у складі п'яти академій наук), галузевими та освітніми дослідними

закладами. При цьому фінансування здійснюється, по-перше, у обсягах, які жодним чином не відповідають реальним потребам, і, по-друге, на "базових" засадах, тобто, без будь-якої ув'язки з результатами або змістом досліджень. Науково-технологічна сфера практично виключена з конкурентного середовища, відокремлена від процесів економічного розвитку і навіть концептуально не розглядається в якості передумови структурних перетворень. Першопричиною такого стану справ є відсутність цілісної державної науково-технологічної політики на загальнонаціональному рівні. Наукове співтовариство позбавлене механізмів захисту своїх інтересів, між ним і державою немає порозуміння стосовно ролі і місця науки у суспільстві. Водночас, аналіз американського досвіду щодо побудови ефективного системи наукових досліджень, трансферу і комерціалізації технологій, венчурного підприємництва, забезпечення інноваційної моделі розвитку економіки свідчить про наявність загальних підходів, які можуть бути корисними і для реалій нашої держави. Серед них слід відзначити наступні:

- державна політика у науково-технічній галузі повинна ґрунтуватись на адекватному законодавстві, чітко визначених національних пріоритетах та гнучкій системі дослідницьких установ, яка має бути оптимальною з урахуванням національних інтересів, регіональних та галузевих особливостей, наявних ресурсів тощо;
- фінансування наукових проектів і програм має бути, в основному, грантовим і спрямовуватись, насамперед, на ті розробки, які розраховані на щонаймасовіше впровадження. У галузевому розрізі найбільшим попитом на світовому ринку користуються біотехнології, медицина, інформаційні технології;
- ключовим елементом успіху діяльності по створенню, трансферу і комерціалізації технологій є сильна державна політи-

- ка, фінансова, законодавча та організаційна підтримка урядових агентств;
- при плануванні діяльності у галузі науки і технологій важливо зосереджувати зусилля на декількох революційних розробках, а не розпотрошувати ресурси по всьому спектру наукового пошуку;
- технології можуть відігравати важливу роль у регіональному розвитку. Для цього місцеві влади, ділові кола та дослідницькі структури мають разом опрацьовувати і здійснювати відповідну політику;
- кластери високотехнологічної промисловості виникають там, де побудовано необхідну інфраструктуру, є кваліфікована робоча сила, наявні економічні стимули;
- важливо створити у суспільстві привабливий імідж науки, підвищити розуміння ролі, яку дослідження і розробки відіграють у житті пересічного громадянина і держави у цілому;
- управління інтелектуальною власністю має здійснюватись з урахуванням інтересів як авторів розробок, так і лабораторій, де вони працюють;
- розроблення технологічної політики потрібно проводити на підставі глибоко опрацьованих середньо- та довготермінових прогнозів з урахуванням процесів глобалізації, сучасних тенденцій у міжнародній політиці та економіці.

Цілком очевидно, що копіювати американську модель в Україні не можна, проте основні елементи "американської" моделі притаманні всім розвинутим країнам – як ЄС, так і Азії, і можуть бути реалізовані в Україні. Здійснення такої або аналогічної моделі потребуватиме змін в українській науково-технічній інфраструктурі.

Насамперед, слід визначити зрозумілі суспільству і обґрунтовані фахівцями національні пріоритети, яким має слугувати наука, розробити ефективну модель трансформації ниніш-

ньої архаїчної системи науково-дослідних академічних і галузевих інститутів у більш сучасну форму організації наукових досліджень на базі вищих навчальних закладів, відмовитись – за виключенням окремих дослідницьких установ дійсно національного значення – від базового фінансування, створити мережу фондів, які б забезпечили ринкове середовище для конкуренції ідей, розробити законодавчу базу комерціалізації результатів наукових досліджень. Влада і суспільство мають прийти до згоди, що наука є специфічною сферою діяльності, яка впливає на життя кожного громадянина. Наука не може терпіти зовнішнього втручання, вона життєздатна лише тоді, коли в її середовищі зберігаються високі етичні принципи, держава поважає вчених, а вчені відповідально ставляться до того, якою є віддача від їх роботи. Бюджетне фінансування науки має стати захищеною статтею бюджету і розподілятися виключно на конкурсних засадах в конкурентному середовищі, де правила гри визначені державою і є рівними для всіх.

Українська наука має стати частиною світової науки. Функція держави – надати вченим всі можливості для вільної участі у спільних проектах із закордонними вченими, включаючи укладення необхідних міжурядових угод, фінансування нашої частини двосторонніх програм тощо. Світові стандарти повинні стати основою оцінки праці вчених, присудження вчених звань та виборів в Академію.

Високотехнологічні виробництва могли б відігравати помітну роль у регіональному розвитку. Для цього місцеві влади, керівники розташованих на відповідній території навчальних закладів, виробничих підприємств та фінансових інституцій мають спільно опрацьовувати соціально-економічну політику співробітництва з метою створення робочих місць з урахуванням місцевих потреб, ресурсів та пріоритетів. Центральна влада повинна заохочувати таку співпрацю, надавати їй законодавчу підтримку і ресурсне забезпечення.

В центрі нової системи має знаходитись незалежне грантове агентство – Національний науковий фонд, який би здійснював вироблення науково-технічної політики і забезпечував її реалізацію через грантове фінансування проектів і програм на конкурсних засадах. Фонд має також підтримувати талановиту наукову молодь шляхом розроблення цільових програм підготовки кадрів, призначення стипендій, організації загальнонаціональних конкурсів і олімпіад; сприяти міжнародному співробітництву у галузі науки, техніки, технологій і освіти; здійснювати незалежну оцінку науково-технологічного стану різних галузей економіки, галузевих програм розвитку окремих секторів, що пропонуються міністерствами і відомствами, науково-технологічних програм всіх рівнів; забезпечити створення сучасної, ефективної системи науково-технічної експертизи.

При цьому Фонд не повинен створювати, володіти або здійснювати безпосереднє керівництво будь-якими науково-дослідними організаціями, центрами, лабораторіями тощо, але матиме право самостійно визначати напрями своєї діяльності в рамках окреслених згідно законодавства України пріоритетів науково-технологічного розвитку, а також здійснювати фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і розробок, що виконуються в установах, підприємствах і організаціях всіх форм власності і підпорядкування.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Прийняти Указ Президента України про створення Національного наукового фонду як незалежного агентства у структурі виконавчої гілки влади і визначити засади його функціонування. Одночасно мають бути окреслені терміни розроблення актів законодавства, які б вивели Фонд з адміністратив-

ного підпорядкування Кабінету Міністрів, забезпечили правові основи його діяльності.

При цьому на рівні глави держави має бути заявлено про пріоритетність розвитку науки і освіти в контексті системних перетворень економіки України, міжнародного співробітництва нашої держави.

2. Розглянути питання про поступову передачу більшості дослідницьких установ Національної, аграрної, медичної та правової академій в структуру вищих навчальних закладів, насамперед – до університетів. Це тому, що в Україні немає іншого споживача фундаментальної науки, крім вищої школи. Робота студентів в наукових лабораторіях має стати частиною процесу підготовки фахівців, механізмом залучення талановитої молоді до наукового пошуку.

На базі окремих установ, масштаб яких є дійсно національним (очевидні приклади – Кібернетичний центр, Інститут електрозварювання, Харківський фізико-технічний інститут тощо) слід створити "національні лабораторії", які формально підпорядковуватимуться одному з урядових агентств, але матимуть повну академічну свободу. Тільки ці структури повинні отримувати "базове фінансування" – своєрідне "державне замовлення".

3. Фінансування наукової сфери має стати грантовим, яке здійснюватиметься через Національний науковий фонд, а також, в подальшому, інші фонди цільового спрямування. Слід також створити правові підґрунтя для венчурного інвестування у прикладні технологічні розробки через мережу відповідних фондів за участю фінансових інституцій та промисловості. При цьому, на відміну від існуючої системи, згадані фонди ні в якому разі не мають бути частиною урядових структур, вони мають бути незалежними, а їх існування, порядок формування і витрачання коштів регулюватись законами України.